

ATELIERELE DE PIETRĂRIE ÎN SUD-VESTUL DACIEI ROMANE

Din întregul teritoriu al Daciei aflat sub stăpânire romană, Banatul este cel mai sărac până acum în urme lăsate de cuceritori. Deși nu a fost cercetat în egală măsură de arheologi ca Transilvania și Oltenia, totuși Banatul roman a cunoscut o dezvoltare mai lentă a așezărilor urbane sau rurale. Acestea se explică în primul rând prin relieful întâlnit aici. Masivele muntoase ale Semenicului au făcut ca așezările să se dezvolte numai pe văile înguste ale râurilor. Munților li se adaugă întinderile nisipoase din partea vestică, locuite cu precădere de populația autohtonă, ceea ce a împiedicat extinderea colonizării romane. Doar nord-vestul Banatului și valea râului Timiș au permis dezvoltarea unor sate și târguri prospere¹.

Procesul de urbanizare a cunoscut un ritm lent. Singurele orașe ce au ajuns la rangul de municipiu au fost Dierna și Tibiscum.

Raritatea inscripțiilor latinești este un fenomen general în lumea rurală civilă a Banatului roman, dar și a provinciei Dacia, cu toate că aici se găsea piatra necesară în cantități mai însemnate ca în celelalte provincii. Sunt presupuse ateliere de pietrărie în apropierea castrelor de la Pojejena, Mehadia, Dierna, Tibiscum.

Datorită bogăției descoperirilor arheologice de la Pojejena, se presupune existența aici a unui puternic centru provincial roman.

Dintre descoperirile epigrafice de aici, cele mai numeroase sunt inscripțiile fragmentare închinat lui Mithras. Relieful votive cu scena mithriacă sunt de marmură și au o execuție elegantă. Pe lângă Mithras, adorate la Pojejena au fost: Liber Pater, Diana, Hercules, Jupiter Dolichenus și cavalerii danubieni.

Inscripțiile funerare sunt realizate cu o oarecare stângăcie. Tot de aici provin și doi lei adosați cu o nișă curbată și decorată cu un ornament vegetal². De remarcat că numai fragmentele cu reprezentarea lui Mithras sunt lucrate în marmură, la restul monumentelor folosindu-se calcar și gresie.

La Mehadia, așezarea civilă se întindea în jurul castrului. Descoperirile de aici constau în special în inscripții. Ele arată importanța castrului și a localității civile. S-au descoperit pe lângă inscripții și statui, statuete, basoreliefuli, figurine, sarcofage, vase, opaite.

Se poate spune că de la Mehadia provin și majoritatea monumentelor de la Băile Herculane. Ne referim la Mehadia ca atelier de pietrărie și nu strict la inscripțiile descoperite aici, deci vom include și materialul epigrafic de la Băile Herculane.

Majoritatea pieselor sunt de bună calitate artistică și grafică. Des întâlnite în partea superioară a altarelor votive, în general, sunt acroterele dispuse în colțuri, între ele fiind așezate un con de pin, o rozetă sau însoțind un timpan³. De asemenea timpanul este un element decorativ frecvent întâlnit pe altare. Putem spune că monumentele executate în atelierul de la Mehadia sunt superioare din punctul de vedere al execuției celor de la Pojejena și în general textul este însoțit de elemente decorative în registrul superior.

O altă dovadă că aici a existat un atelier de pietrărie o constituie descoperirea unui monument pregătit anume ca și comandă, pe care ulterior a fost incizat textul necesar. Așa se explică monumentul funerar care are în registrul superior reprezentată o coroană cu frunze legată cu panglică și în centru o rozetă cu patru petale în prim plan și alte patru în al doilea plan, suprapuse parțial cu cele dintâi⁴. Este o execuție îngrijită față de scrierea rudimentară ce provoacă dificultăți de lectură.

Materialul litic folosit este în mare parte calcar, dar sunt și monumente din marmură. Carierele de piatră calcaroasă au fost semnalate la Petnic și Iablanța, de unde atelierul de la Mehadia își aducea

¹ D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p.68.

² Lucia Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR, Oxford, fig.C6, Pl.XVII.

³ *IDR*, III/1, 54, 55, 56, 84.

⁴ *IDR*, III/1, 92.

materia primă⁵.

Dierna s-a numărat printre capetele de pod stăpânite de romani de pe malul opus al Dunării până la venirea hunilor. S-au găsit resturi de zidării, bucăți de coloane și diferite sculpturi în piatră la Orșova, în curtea fostului liceu, lângă Ocolul Silvic. În vecinătatea Diernei au existat mai mulți vici și villae rusticae ce au rămas necercetate. Despre acest centru important se știu puține lucruri⁶.

Ideea existenței aici a unui atelier de piatrărie, se bazează pe faptul că într-un municipiu este necesar și util să existe un asemenea tip de atelier.

Din descoperirile de aici, important din punct de vedere al execuției este fragmentul de relief mithriac. Este din marmură albă și are o execuție îngrijită. Se păstrează doar partea dreaptă din scena sacrificiului. Se observă pieptul animalului sacrificat în genunchi, câinele și un personaj în picioare, păstrându-i-se corpul până la brâu. Restul descoperirilor sunt fragmente de lespezi votive și funerare.

Materialul arheologic și epigrafic ieșit la iveală la Tibiscum este foarte bogat, atât în castru cât și în așezarea civilă. S-au găsit multe basoreliefuli ale cavalerilor danubieni, Venus și Hercule.

S-a mai scris despre existența aici a unui atelier de piatrărie⁷. O mulțime de argumente pledează în favoarea unui atelier. Ca elemente de decor sunt utilizate motivele vegetale și geometrice. Acestora li se adaugă reprezentarea asciei, nemăintâlnită pe monumentele din Banat⁸.

Un alt element decorativ cunoscut deocamdată numai la Tibiscum este o redare stilizată a chipului uman prin câteva linii, cu părul foarte bogat. Chenarul este simetric, corect și frumos executat. Este un monument, am putea spune, unic în arheologia Daciei romane prin redarea chipului uman într-un mod schematic⁹ (fig.1). Încercări de schițare mai sunt întâlnite și pe alte monumente de la Tibiscum. Pe un altar votiv întâlnim foarte schematic redată o pasăre cu aripile întinse. Profilatura este simetrică și elegantă, scrierea este neîngrijită¹⁰. Meșterii locali au tratat într-un mod stilizat și fața zeiței Epona de pe un fragment de relief¹¹.

Un alt relief reprezintă un animal cu copite și coadă lungă (cal, asin) și are în stânga, sus, un copac cu coroană redată prin câteva linii. Și corpul animalului prezintă unele încercări de redare schematică¹².

Maurii și palmyrenii care au staționat la Tibiscum au influențat atelierul sau atelierile de piatrărie de la Tibiscum prin câteva elemente specifice. S-au găsit inscripții în limba latină și palmyriană¹³. Faptul că după textul latin apar și câteva rânduri în limba lor, ne îndreptățește să credem că populația originală din Palmyra, aflată la Tibiscum era destul de numeroasă și n-a încetat să vorbească în limba proprie.

Alte inscripții ce ne atrag atenția sunt cele dedicate maurilor. Acestea au câmpul inscripției împărțit în două registre. Una din cele două inscripții împărțite în registre verticale a fost pregătită pentru două texte diferite, dar cel ce a scris textul n-a știut acest lucru și a trecut un singur text în ambele

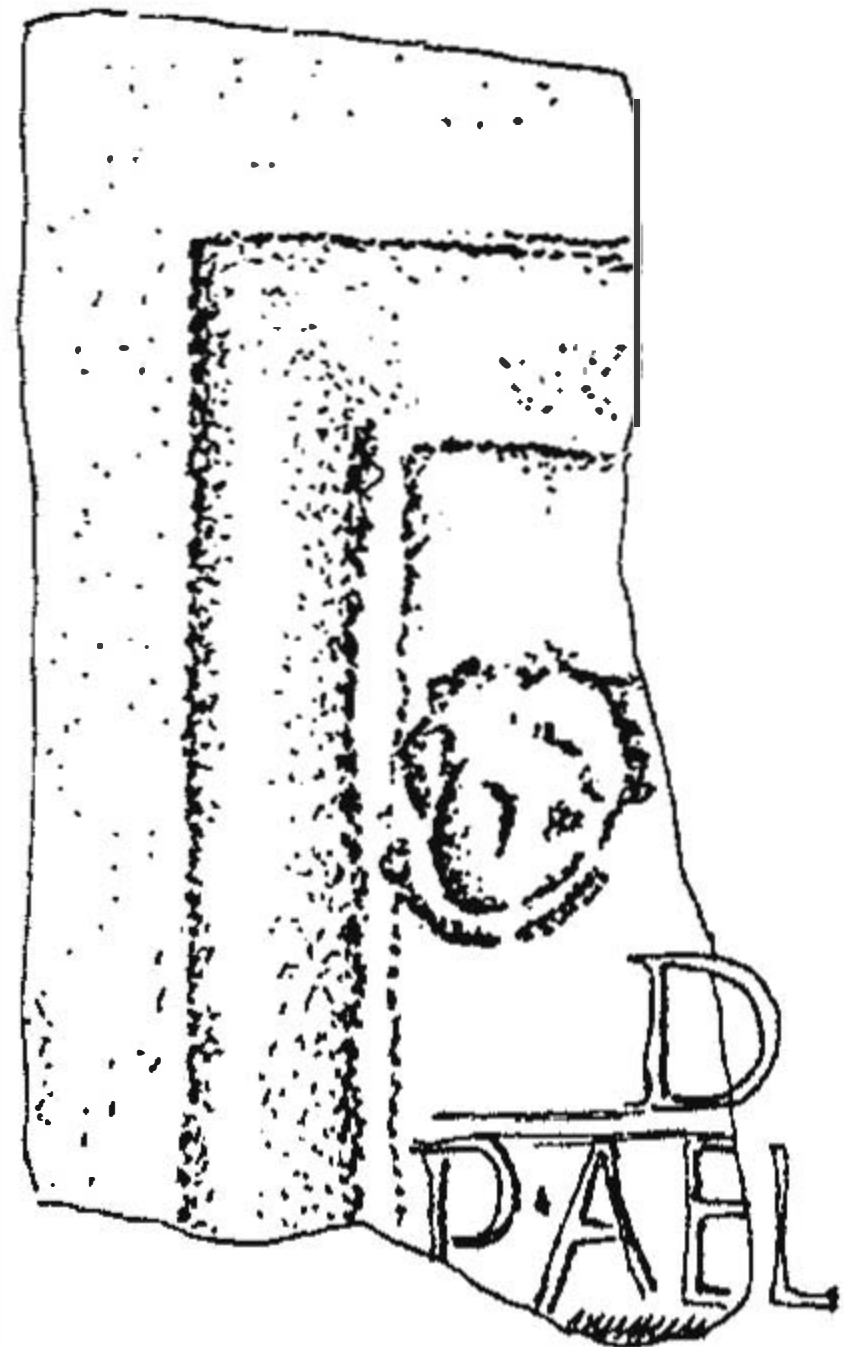

Figura 1. Lespede funerară de la Tibiscum

⁵ D. Tudor, *op. cit.*, p.52.

⁶ *Ibidem*, p.21-22.

⁷ Doina Benea, *Tibiscum în lumina descoperirilor epigrafice*, în *Tibiscum*, V, 1978, p.141-148.

⁸ *IDR*, III/1, 159, 171.

⁹ *IDR*, III/1, 158.

¹⁰ I. I. Russu, M. Moga, *Lapidariul Muzeului Banatului*, Timișoara, 1974.

¹¹ D. Isac, I. Stratan, *Monumente romane în Muzeul din Lugoj*, în *Banatica*, II, 1973, p.122.

¹² *Ibidem*, p.120.

¹³ *IDR*, III/1, 154, 167, 168.

registre. Se poate ca scrierea să fie posterioară efectuării monumentului și să fi fost făcută de un meșter pietrar nespecializat, scrierea fiind rudimentară¹⁴.

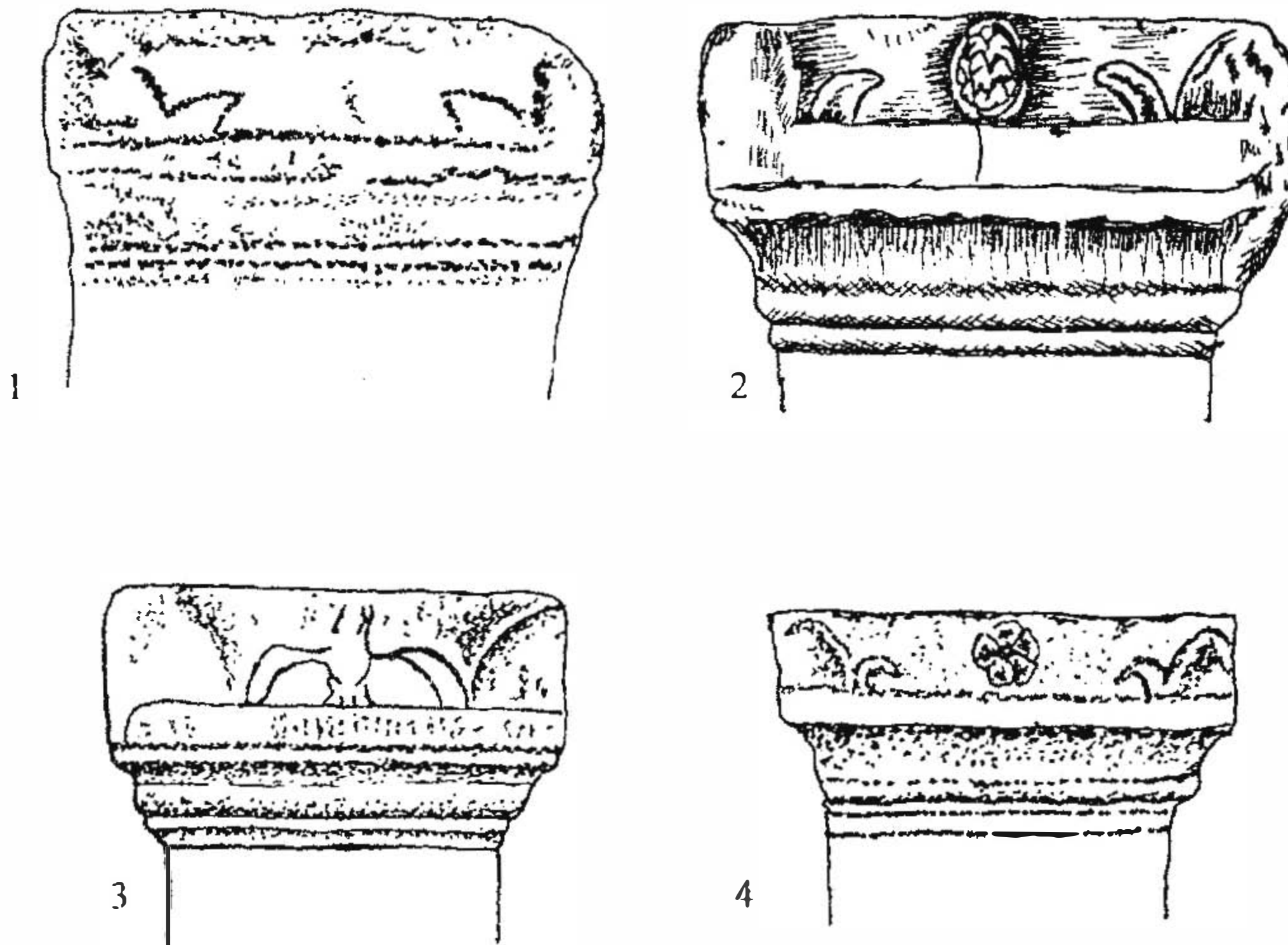

Figura 2. 1-2 Altar votiv, Băile Herculane; 3 Altar votiv, Tibiscum; 4 Altar funerar, Mehadia

Cel de-al doilea monument este o stelă funerară care, spre deosebire de prima, are două inscripții independente, alăturate paralel. Sciirea este mai îngrijită¹⁵.

Aceste două inscripții denotă influențe maure, ele fiind singurele găsite în Dacia romană. Acest mod de a împărți inscripția în câmpuri este specific pentru provincia Mauretania și Africa de nord-vest unde abundă materialul litic de acest fel. Numeroase sunt și în Numidia (*CIL*, VIII, 9051, 9079, 9086 etc., *CIL*, VIII, 6345, 6365, 5017-5122 etc.).

Este evidentă pe lângă influența maură în provincia Dacia a acestui stil și "importul" de către mauri din patria lor al acestui gen de monumente. Deci am putea spune că în atelierul de aici, pe lângă meșteri locali lucrau și meșteri palmyrieni și mauri sau meșteri cunoscători ai artei acestora.

Alte argumente ce întăresc ideea existenței aici a unui atelier de piatrărie, o constituie descoperirea unui altar anepigrafic și un leu funerar neterminat. Altarul este din calcar cristalizat și este finisat. Câmpul inscripției este de 76 X 45 cm. Nu are nici o reprezentare, este simplu, dar are o profilatură bogată și bine executată¹⁶.

Leul funerar este din calcar și a fost abandonat, deoarece în timpul execuției a apărut o fisură, calcarul fiind de proastă calitate. Dimensiuni: 95 X 31 X 32 cm. Este redat doar capul unui leu, fiind conceput inițial pentru doi lei adosați cu capul meduzei între ei. Capul de leu are coama scurtă, cu șuvițe cârlionțate și un bot proeminent. Vizibil este doar un singur ochi, plasat aproape lateral. După lungimea feței și triunghiul bărbiei cu care se termină, leul avea gura deschisă. Sub bărbie sunt redată două labe, cu patru gheare fiecare¹⁷.

¹⁴ *IDR*, III/1, 156.

¹⁵ *IDR*, III/1, 172.

¹⁶ Piesă inedită descoperită la Tibiscum, expusă în Lapidariul Muzeului Banatului.

¹⁷ Piesă inedită descoperită la Tibiscum, expusă în Lapidariul Muzeului Banatului.

Tot la Tibiscum s-au găsit reprezentări ale Eponei, Venerei sau ale unor lei funerari adosați cu un con de pin la mijloc, executați în marmură. Sunt de o mare finețe artistică.

Materialul litic folosit la Tibiscum este, pe lângă calcar, gresia și marmura, întrebuințate de toate atelierile din Banat, și augit-andezitulă provenit de la Uroi, din Munții Metaliferi.

Toate acestea cred că sunt convingătoare și susțin ideea existenței aici a unui atelier de piatrărie, poate cel mai important din tot Banatul roman. Se poate observa că în Banatul roman s-au găsit cam aceleași tipuri de monumente produse de atelierile din restul Daciei.

Acrotera (fig. 2) este specifică altarelor votive; o singură dată apare pe un altar funerar provenit din atelierul de la Mehadia.

Timpanul (fig. 3) este un alt element de decor specific altarelor onorifice și votive.

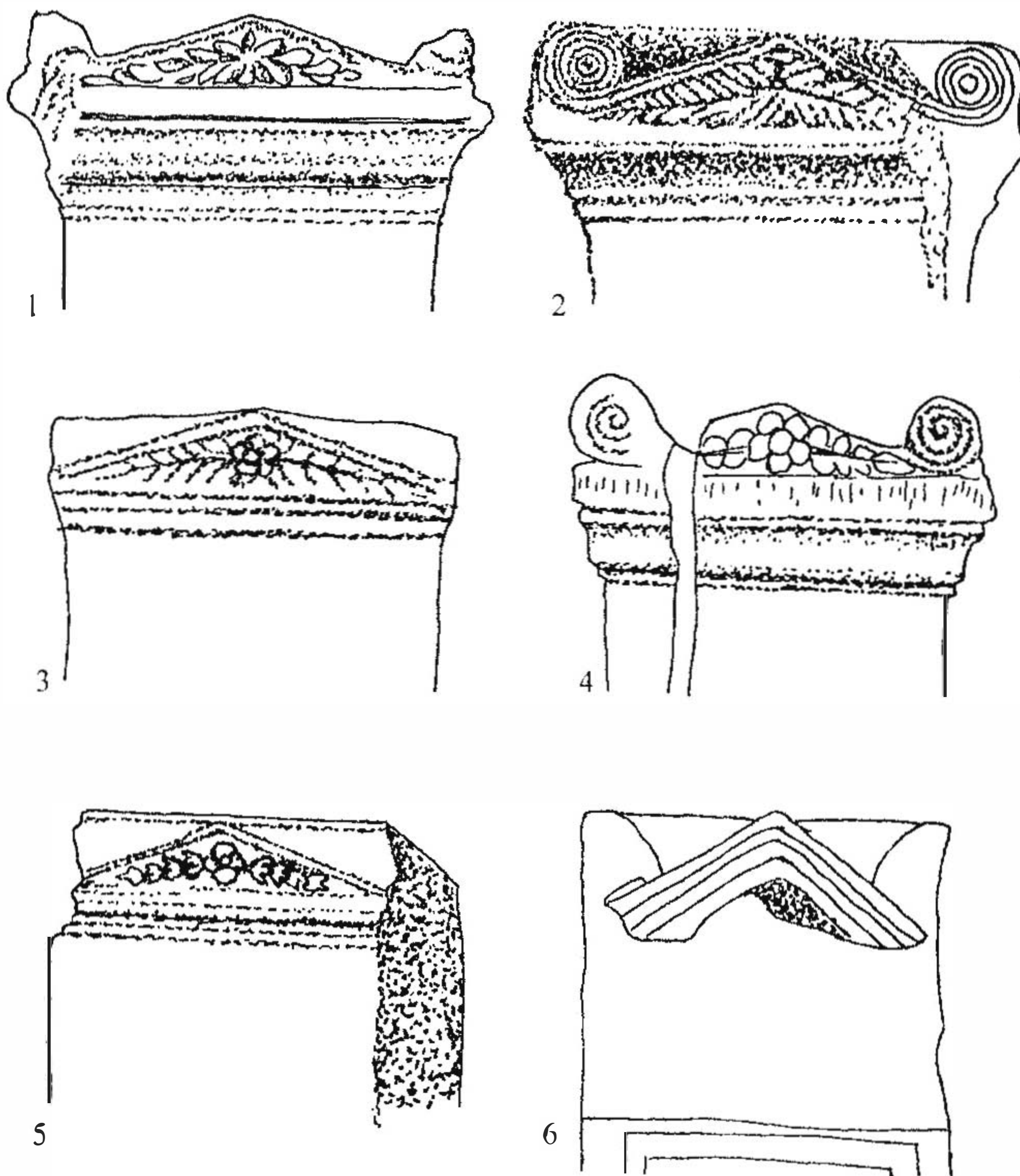

Figura 3. 1 Altar votiv, Băile Herculane; 2-3 Altar onorific, Mehadia; 4 Altar votiv, Tibiscum;
5 Altar votiv, Marga; 6 Stelă, Slatina

Un element de decor foarte întâlnit în întreaga Dacie romană este rozeta, dar cea din Banat are cinci petale, în comparație cu cea din Dacia Porolissensis care are patru sau șase petale.

Pentru monumentele funerare specifică este ascia ce apare atât în registrul superior cât și la sfârșitul textului (fig. 4).

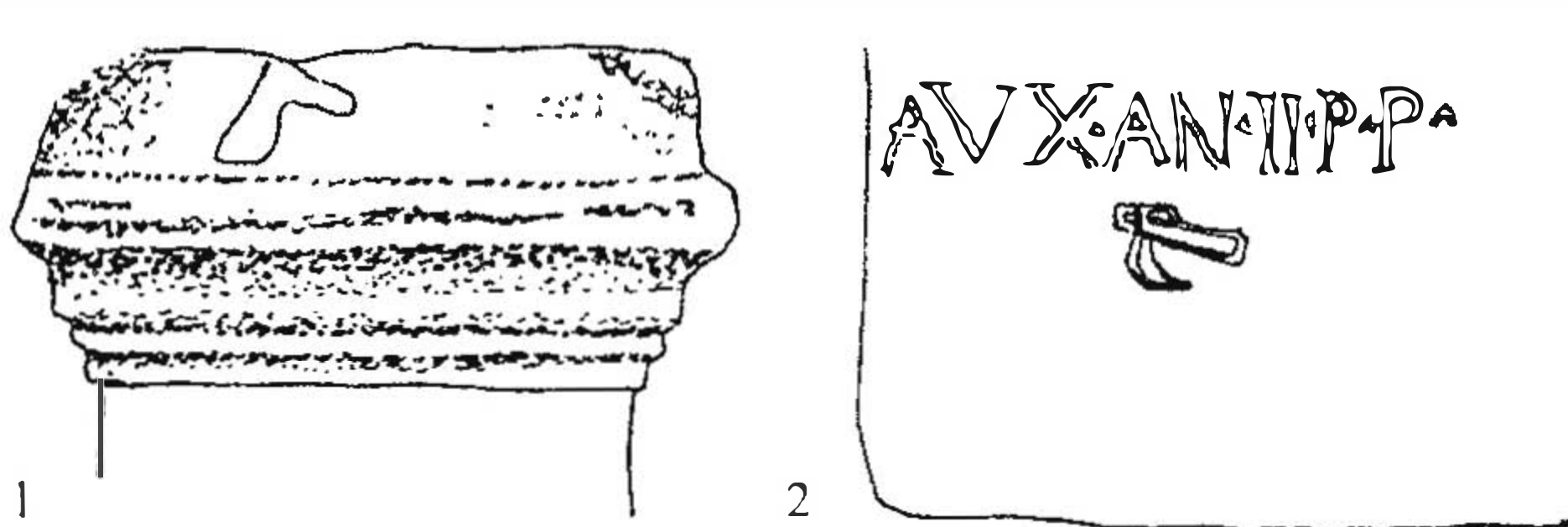

Figura 4. 1 Altar funerar, Tibiscum; 2 Stelă funerară, Tibiscum.

Motivele vegetale se alătură asciei în decorarea monumentelor funerare. Interesantă este stela funerară de la Foeni, care are reprezentată în registrul superior două păsări ce țin o coroană¹⁸. Dacă în Dacia Porolissensis monumentele funerare sunt străjuite de lei adosați și un con de pin, aici leii sunt înlocuiți cu păsări, conul și o coroană.

De asemenea importantă din punctul de vedere al elementului ce apare reprezentat este stela funerară fără inscripție de la Lipova¹⁹. Are reprezentat un personaj îmbrăcat într-o "haină", asemănătoare cu un suman țărănesc. C. Daicoviciu o considera o costumație de origine autohtonă, dacică.

Elementele de decor de pe monumentele din Banatul roman sunt de origine autohtonă, romană, maură și palmyriană. Dintre monumentele funerare întâlnite în restul teritoriului aflat sub stăpânire romană, în Banat lipsesc medalioanele.

De amintit că reprezentările lui Hercule din Banat sunt o replică provincială a lui Hercule de tradiție elenistică. Au o execuție bună și îl reprezintă pe Hercule în diferite ipostaze: odihnindu-se, cu Telesforos.

Atelierele de piatrărie din sud-vestul Daciei romane nu au un element specific întâlnit numai pe monumentele de aici, așa cum atelierele de la Sarmizegetusa au pelta terminată cu capete de grifoni. Totuși au elemente de decor la care apelează de cele mai multe ori. Apar reprezentări schematice ale chipului uman și ale unor elemente vegetale, nemaîntâlnite pe alte monumente decât cele din Banat.

MARIANA CRÂNGAȘU
Universitatea Timișoara

¹⁸ IDR, III/1, 273.

¹⁹ L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, p.135, vol.II, Timișoara, 1980.